



บทที่ 2

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับ  
การสร้างความมั่นคงแห่งราชบัลลังก์

พระราชดำริและพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
เจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับราชบัลลังก์มีที่มาจากสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม  
นับตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชสมบัติและต่อเนื่องมาตลอดระยะเวลาที่ทรงดำรงราชสมบัติ  
สถานการณ์สำคัญ ๆ ได้แก่ ปัญหาที่ทรงขาดฐานพระราชอำนาจที่เพียงพอต่อการควบคุม  
เจ้านายและขุนนางได้อย่างมีประสิทธิภาพ ระบบไพร่เป็นอุปสรรคต่อการที่จะทรง  
ควบคุมราษฎรได้โดยตรง เพราะราษฎรต่างก็ขึ้นตรงต่อมูลนายของตน การควบคุม  
และการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับสังคมเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
เจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงการให้ลู่วง นอกจากนี้พระองค์ยังต้องทรงคำนึงถึงความ  
อยู่รอดของไทยในภาวะที่ต้องเผชิญกับการคุกคามจากชาติตะวันตกอีกด้วย เหล่านี้ล้วน  
เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงแห่งราชบัลลังก์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
ทั้งสิ้น

สถานการณ์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นับตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2394 พระบาทสมเด็จพระ  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประสบปัญหาในการดำรงฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรง  
พระราชอำนาจสูงสุด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากพื้นฐานแห่งพระราชอำนาจของพระองค์  
ไม่มั่นคงนัก นอกจากนี้ในรัชสมัยของพระองค์มีผู้นำทางการเมืองที่มีฐานอำนาจ  
เข้มแข็งและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ ผู้นำทางการเมืองดังกล่าว  
ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และขุนนางตระกูลมุนนาค ทั้งนี้เพื่อ  
ความเข้าใจสถานการณ์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
จึงสมควรศึกษาถึงฐานพระราชอำนาจส่วนพระองค์ ความรู้กับฐานพระราชอำนาจและ  
บทบาททางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งฐานอำนาจ



และบทบาททางการเมืองของขุนนางตระกูลมุนานาค

ฐานพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ฐานพระราชอำนาจในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อแรกขึ้นครองราชสมบัติคือฐานพระราชอำนาจจำกัดที่ทรงมีมาแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในค่านักล่าคนและเศรษฐกิจ ขณะทรงผนวชพระองค์ทรงมีกำลังพลเพียงเล็กน้อยคือข้าในกรมของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานเป็นส่วนมรดก<sup>1</sup> ทรงได้รับรายได้จากเงินเค็มที่เคยทรงได้รับก่อนทรงผนวชและเงินนิตยภัต เป็นรายเดือน เงินส่วนนี้รวมกับมรดกจากเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีจำนวน 60 ชั่งเศษ ทำให้วัชรญาณภิกษุ (พระฉายาขณะทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงมีรายได้ปีละ 130 ชั่งเศษ<sup>2</sup>

ส่วนเจ้านายและขุนนางที่สนับสนุนพระองค์มีเพียงกรมขุนเพชรอักษร กรมหมื่นอินทรมเรศ กรมหมื่นนวงศาสนิ<sup>3</sup> พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยานรินทรธิปัตย์ และพระยาอินทราเกษ<sup>4</sup> ซึ่งไม่ปรากฏว่าบุคคลเหล่านี้มีอิทธิพลหรืออำนาจทางการเมือง

<sup>1</sup>เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศเรื่องพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรส ธิดา ในพระบรมราชวัง", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 ภาค 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478), หน้า 146.

<sup>2</sup>เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

<sup>3</sup>นฤมล ชีรวัดน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 190.

<sup>4</sup>พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปีมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 52.

เป็นที่โคกเค่นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น กรมหมื่นวงศาสนิท ทรงดำรงตำแหน่งเป็นเพียงผู้กำกับกรมหมอเท่านั้น<sup>5</sup>

อย่างไรก็ตาม วิชาญาณภิกษุทรงพยายามสร้างความมั่นคงแก่พระองค์โดยทรงก่อตั้งสงฆ์คณะธรรมยุตเพื่อเป็นเกราะคุ้มกันทางการเมืองและเสริมสร้างบารมีแก่พระองค์<sup>6</sup> แม้ว่าคณะธรรมยุตจะได้รับความนิยมและเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่ในเวลานั้นสงฆ์คณะนี้ยังมีขนาดเล็ก ไม่สามารถขยายตัวเป็นที่ยอมรับจากสังคมส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้ว่าระหว่าง พ.ศ. 2367-2397 มีสงฆ์ธรรมยุตทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองเพียง 222-252 รูป<sup>7</sup> ทั้งนี้ประกอบกับการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งคณะกลางขึ้นปกครองคณะธรรมยุต<sup>8</sup> ทำให้คณะธรรมยุตไม่สามารถดำเนินการได้อย่างอิสระ นอกจากนี้การทรงผนวชยังไม่เอื้อต่อการสร้างสมอำนาจและความมั่งคั่งด้วย

ดังนั้นคณะธรรมยุตจึงไม่อาจเป็นฐานอำนาจทางการเมืองและเป็นเกราะคุ้มกันภัยแก่วิชาญาณภิกษุได้อย่างมั่นคง จะพบว่าพระองค์ทรงมีความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยตลอดเวลาที่ทรงดำรงสมณเพศ ดังพระราชหัตถเลขาถึงพระนโรดมแห่งกัมพูชาว่า "คิดคุเิดถึงการเมื่อเวลาปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้า

---

<sup>5</sup>พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชสกุลวงศ์, สมเด็จพระปิตุณาเจ้าสุขุมมาตมารศรี พระอัครราชเทวี โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีชาดิศุขุมพันธ์ พระนัคคา เมื่อปีชวด พ.ศ. 2469 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), หน้า 27.

<sup>6</sup>นฤมล ชีรวัดน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 78.

<sup>7</sup>เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

<sup>8</sup>นันทนา วัฒนสุข, "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 35-36.

เธออยู่ในกรุงเทพฯ นี้เป็นอย่างไรกับข้าพเจ้า เธอก็ยอมแจ่มใจอยู่ทุกประการ เมื่อ  
 คบใจแคบจิตรก็ยอมไปมาหาสู่กันมีค ๗ เวลา 2 ยาม 3 ยามมิใช่ฤๅ"<sup>9</sup>

นอกจากนี้ในช่วงที่ทรงรอกการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาท  
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในกิจการแผ่นดินด้วย  
 ทรงมีพระราชดำริว่าพระองค์ยังมีไค้ทรงผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก<sup>10</sup> เหตุนี้  
 ทำให้เมื่อแรกขึ้นครองราชสมบัติพระองค์ทรงมีพระราชทรัพย์เหลือเพียง 100 บาท<sup>11</sup>

ด้วยฐานพระราชอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเท่าที่ทรงมีอยู่ดังกล่าว  
 มาแล้ว ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสามารถเสด็จขึ้นครองราช  
 สมบัติโดยปราศจากผู้สนับสนุน<sup>12</sup> รวมทั้งไม่ทรงมีพระทัยในเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์  
 พระองค์ทรงตระหนักดีว่า "เจ้าแผ่นดินมีอำนาจแลยศเป็นใหญ่ก็เพราะท่านทั้งปวงมี  
 อำนาจแลยศต่าง ๆ ในเมืองนี้เองให้ท้ายถือหาง ถ้าไปทำความหมองหมางแก่ท่าน  
 ทั้งปวงเป็นอันมาก บังคับการไม่ต้องใจท่านทั้งปวงเป็นอันมากก็สิ้นอำนาจตัว"<sup>13</sup>

<sup>9</sup>พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงองค์พระนโรคม  
 ณ กรุงกัมพูชา", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 13.

<sup>10</sup>กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรสพระธิดาใน  
 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า..., ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411 (พระนคร :  
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2495), หน้า 7.

<sup>11</sup>เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

<sup>12</sup>ดูรายละเอียดเรื่องการขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
 เจ้าอยู่หัว ใน พงศ์ชิตา เกษมสิน, "ผู้นำทางการเมืองกับการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ  
 ของเจ้าฟ้ามงกุฎ", รวมบทความประวัติศาสตร์ 6 (ม.ป.ป.) : 49-71.

<sup>13</sup>หอพระสมุดวชิรญาณ, หมุดหมายเหตุการณ์ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82  
 เรื่องความเล้าลือ 3 ประการ.

ฐานพระราชอำนาจและบทบาททางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ได้ทรงสถาปนาเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ 2 ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคล้ายกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและมีการเสด็จเสียบพระนครเช่นกัน<sup>14</sup> พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงได้รับสิทธิในการเก็บทางข้าวในเขตกรุงเทพฯ<sup>15</sup> ยิ่งกว่านั้นพระองค์ทรงมีกองกำลังส่วนพระองค์อันได้แก่ทหารบกและทหารเรือที่ทรงเคยบังคับบัญชาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว<sup>16</sup> พระองค์ยังได้ทรงพยายามเพิ่มจำนวนทหารทำให้ทรงมีกองกำลังมากกว่าวังหลวง เช่นใน พ.ศ. 2401 ทรงมีทหารฉนวน 600-700 คน และมีทหารเกณฑ์ใหม่ 2,000 คน ขณะที่กองกำลังของวังหลวงมีเพียงกองพระพล 800 คนเศษ ทหารรักษาพระองค์เป็นปลายหอก 400 คนเศษ และทหารเกณฑ์ใหม่อีก 300 คนเศษ<sup>17</sup> พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์มากมายจนต้องทรงสร้างโรงปืนใหญ่ โรงทหาร คลังสรรพ

<sup>14</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ขององค์การค้ำคูณสภา, 2521), หน้า 42-43.

<sup>15</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมวกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 48 ประกาศเรื่องรักษาแผ่นดิน เรื่องแบ่งนาในแขวงกรุงเทพฯ.

<sup>16</sup> ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 98.

<sup>17</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์และเจ้าหมื่นสรรเพชภักดี" พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 581.

และศึกษาค้นเพิ่มเติม นอกจากนี้ทรงมีเรือรบ 3 ลำคือ เรืออาสาตรีส เรือยงยศโยชฌิยา และเรือมงคลราชภักษ์<sup>18</sup>

ความเข้มแข็งของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวคั่งกล่าว นับเป็นปัญหาแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีกำลังพลและอาวุธที่น้อยกว่า ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระองค์ว่าทรงมีพระราชอำนาจและพระเกียรติยศไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ไม่เสด็จมาในงานพระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้าหญิงยี่งเยาวลักษณ์ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงปลุกพลับพลาธิบดี<sup>19</sup> นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำการที่เป็นการก้าวก้าวพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เห็นได้ชัดคือ เมื่อนางนมของพระองค์เจ้าเจ๋งฟ้องร้องขอลาออกจากการเป็นนางนม และศาลในพระบรมมหาราชวังตัดสินให้นางนมพ้นจากหน้าที่ได้ แต่พระองค์เจ้าหญิงในกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ไม่พอพระทัยในคำตัดสินจึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาประทับอยู่ในที่ศาลาลูกขุนและทรงตัดสินให้นางนม

<sup>18</sup> Bangkok Recorder 1868, p.114 จาก ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์", หน้า 153.

<sup>19</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประเพณีเกี่ยวกับโสกันต์และพระเมรุทองสนามหลวง", ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 และนิพนธ์ของพระอมราภิรักขิต (เกิด) วัชรมนีवास พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมคิลก (ทองคำ จันทูปโม) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 24 มีนาคม 2516 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, 2516), หน้า 166.

กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ทรงเป็นสามีในกรมหลวงนรินทรเทวี พระชนินุรา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์เจ้าเจ๋งเป็นใคร แต่สันนิษฐานว่าคงจะเป็นโอรสของเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งที่ได้ถูกนำมาถวายตัวแก่เจ้านายในพระบรมมหาราชวัง.

แพ้วความและไม่ทรงอนุญาตให้นางนมออกจากพระบรมมหาราชวังจนกว่าพระองค์เจ้าเจ๋ง  
จะเปลี่ยนมาเสวยนมจากนางนมคนอื่นก่อน<sup>20</sup>

ตัวอย่างอีกประการคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างป้อม  
ที่เขาคอกใกล้บ้านสีทา เมืองสระบุรี ซึ่งถือว่าเป็นความพยายามขยายพระราชอำนาจครอบคลุม  
บริเวณนั้น ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตเขาคอกกลายเป็นไพร่ในสังกัดของพระองค์โดยปริยาย  
แม้แต่ไพร่หลวงในพระบรมมหาราชวังที่เป็นญาติกับไพร่ที่อยู่ในเขตบ้านสีทาก็ยังเข้ามา  
พึ่งพิงพระบรมราชูปถัมภ์แห่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเจ้าหมื่นนายหมวก  
ไม่สามารถเรียกใช้งานได้<sup>22</sup>

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงประสบปัญหาที่สืบเนื่องจาก  
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องบุคลิกภาพด้วย กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระ  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีปัญหามากต่อการพิสูจน์ให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็น  
พระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถและมีบุคลิกภาพที่เป็นผู้นำเหนือกว่าพระบาทสมเด็จพระ  
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ค้วยคนโดยทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมักคิดว่า

...ขุนหลวงวังหลวงแก่ชราคร่ำคร่าผอมโซเอกราชการไม่ได้ ไม่แข็งแรงโง่เขลา  
โคเป็นขุนหลวงเพราะเป็นพี่วังหน้า ราชการแผ่นดินศิษย์ขาดแคว้งหนาหมคทั้งสิ้น  
คังการทำสัญญาควยอังกฤษ ทะนุบำรุงบ้านเมืองก็ตี แดงทุทไปก็ตี เป็นความคิด

<sup>20</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 83  
พระราชหัตถเลขาถึงพระยาศรีพิพัฒน์ เรื่องพระราชสาสน์ไปถึงควีนวิกตอเรียและความ  
พิศดารในการตัดสินคดีความของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างใน  
ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล  
ในสมัยรัตนโกสินทร์", หน้า 120.

<sup>21</sup> ปิยนาด มุขนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล  
"มุขนาค" (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล จำกัด, 2520), หน้า 165.

<sup>22</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่น  
มเหศวรศิววิลาส พ.ศ. 2409", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
เจ้าอยู่หัว, หน้า 197-198.

ของวังหน้าหุ้มกุ วังหลวงเป็นแค่อู้อ้อแอแอพิ๊กเพี้ยคอยู่เปุ่ล่า ๆ เมื่อแขกเมือง  
เข้ามาวังหน้าของแอมหลังลอนใหญ่ก็กับแขกเมืองโค วังหน้าเป็นหนุ่มแข็งแรง  
ซึ่งชาน้ำมัน ชีมาเทศ สูงสามศอกเศษยั้งป็นทุกวัน ชอบการทหารมาก มีวิทยาอาคม  
ดี ภาษีมุณีแพทย์หมอมิวีวิทยานับถือเขาอยู่มากมาย ผูหญิงก็รักมากเลี้ยงลูกเมียดี<sup>23</sup>

การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบุคลิกภาพและมีพระปรีชาสามารถ  
ทำให้ทรงได้รับความเชื่อถือจากทั้งชาวไทยและชาวตะวันตกมาโดยตลอด เช่น ใคมี  
ข้าราชการวังหลวงที่มีความสามารถตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไป  
รับราชการที่วังหน้าจำนวนมาก<sup>24</sup> และใน พ.ศ. 2404 มงคิณูฎีราชทูตฝรั่งเศสใคมี  
สาสน์ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขอพระราชทานความเห็นในการ  
แต่งตั้งมงซิเออร์อะเมเคกะเรฮันเป็นกงสุลสยามในปารีส<sup>25</sup>

ความคิดเห็นและท่าทีเหล่านี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
ต้องทรงแสดงให้คนโดยทั่วไปเห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงมีพระราช  
อำนาจสูงสุด และทรงมีพระปรีชาสามารถไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า  
เจ้าอยู่หัว

<sup>23</sup>พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงพระยา  
มนศรีสุริยวงศ์ และเจ้าหมื่นสรรเพชภักดี พ.ศ. 2401", พระราชหัตถเลขาพระบาท  
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 582.

<sup>24</sup>หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 พระราช  
กระแสและเรื่องชาวพวกประเทศเล่าถากันว่าไทยที่นุกันเรื่องชุกคลอง อ่างใน  
มหาวิทยาลัยสุโขทัยบรมราช, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ สังคม และ  
การเมืองไทย (หน่วยที่ 1-7) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528),  
หน้า 366.

<sup>25</sup>หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช  
เลขที่ 47 เรื่องมงคิณูฎี กราบทูลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ขอให้ตั้งกงสุลไทย  
ในปารีส.

\* ชื่อตามต้นฉบับ.



ฐานอำนาจและบทบาททางการเมืองของขุนนางตระกูลขุนนาค

การถวายความสนับสุนนให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติ ทำให้ขุนนางตระกูลขุนนาคได้เข้าไปมีอิทธิพลในหน่วยงานบริหารของรัฐโดยใกล้ชิดยิ่งขึ้น กล่าวคือ เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ถือศักดินา 30,000 ได้รับพระราชทานเครื่องยศอย่างเจ้าต่างกรม สำเร็จราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้ง 4 ทิศ บริหารกรมท่าและกรมกลาโหม พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) ได้เป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ถือศักดินา 30,000 ได้รับพระราชทานเครื่องยศอย่างเจ้าต่างกรม สำเร็จราชการในพระนครและวาระาชการกรมพระคลังสินค้า ส่วนพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ได้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จมื่นราชามาตย์ (ชำ) เป็นเจ้าพระยาผู้ช่วยราชการในกรมทานามเจ้าพระยารวิวงษ์มหาโกษาธิบดี จมื่นสมุหพิมาน (แพ) เป็นพระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษาจางวางกรมพระคลังสินค้า นอกจากนี้สมาชิกในตระกูลขุนนาคคนอื่น ๆ ได้รับราชการเป็นจางวางมหาดเล็กอีกหลายคน คือ นายพลพัน (ชุม) เป็น พระยามนตรีสุริยวงศ์ ค่อมมาได้เป็นสมุหพระกลาโหมฝ่ายเหนือ นายไชยขรรค์ได้เป็น พระยารพวงศพิพัฒน์ และ นายจันทร์ เป็นจมื่นไวยวรรณาด ค่อมมาได้เลื่อนเป็น พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ จางวางมหาดเล็ก ได้รับเครื่องยศอย่างพระองค์เจ้า<sup>26</sup>

นอกจากนี้ตระกูลขุนนาคได้ขยายอิทธิพลเข้าไปควบคุมการทหารมากกว่าเดิม กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2394 อันเป็นปีแรกแห่งการขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้เข้าไปบังคับบัญชากองทหารฝึกแบบยุโรป ย้ายกองทหารนี้มาประจำที่บ้านซึ่งเคยเป็นบ้านของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) มาก่อน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังได้นำเอาเลขหมูลาวและเขมรในกรมกลาโหม และ

<sup>26</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 67-72.

กรรมมหาคไทยมาฉีกหัตถ์ขวิธิอย่างยุโรปเพิ่มเติมด้วย<sup>27</sup> ในกิจการทหารเรือได้มีการ  
ต่อเรือกลไฟขนาดใหญ่ ๆ ได้แก่ เรือเสฉินทรประคิษฐ์ เรือฤทธิรณรงค์ เรือเชจรชลคคี  
และเรือเวคาจิร ในจำนวนนี้เรือเชจรชลคคีเป็นเรือรบติดปืนใหญ่ 2 กระบอก<sup>28</sup>

ขุนนางตระกูลขุนนาคไม่เพียงแต่จะมีความสามารถในการขยายอิทธิพลใน  
ระบบราชการ หากแต่ยังสามารถรักษาและสืบทอดอำนาจในกลุ่มตระกูลได้อย่างดี เมื่อ  
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประสูติ และ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชพิชิตญาคิ ถึงแก่  
พิราลัย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ได้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมสืบต่อมา  
เหตุนี้จึงทำให้ขุนนางตระกูลขุนนาคมีอิทธิพลต่อเนื่องมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ  
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชการส่วนใหญ่แม้แต่กิจการในราชสำนักที่พระบาทสมเด็จพระ  
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงกระทำมักเป็นสิ่งที่ตระกูลขุนนาค เสนอหรือให้ความเห็นชอบ  
เช่น พ.ศ. 2405 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประสูติเป็นผู้นำเสนาศึกษาบังคับกฎหมาย  
ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระเจ้าลูกเธอ 4 พระองค์ที่  
ประสูติจากสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเป็นเจ้าฟ้า<sup>29</sup>

บันทึกของชาวตะวันตกร่วมสมัยเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าขุนนางตระกูล  
ขุนนาคมีอิทธิพลทางการเมืองอย่างสูงตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า  
เจ้าอยู่หัว ที่เห็นได้ชัดเจนนี้อาจจะรายงานจากผู้ส่งข่าวเกี่ยวกับการตกลงของฝ่ายไทยใน  
การทำสนธิสัญญาเบาริงว่า "the Phra Kalahom" would be really the

<sup>27</sup> กรมศิลปากร, "ตำนานกรมทหารบกที่ 4" ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 23  
เล่ม 14 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ขององค์การค้ำชูสภา, 2507), หน้า 147.

<sup>28</sup> สิงห์โต ปุกหุท, พระปิตาธิบายศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์  
สุริยาสานัน, 2527), หน้า 51-54.

<sup>29</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศการพระราชพิธีลงทรงโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ",  
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ของ  
องค์การค้ำชูสภา, 2504), หน้า 68-69.

\* หมายถึง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาค).

person to manage these matters, though the King intended to nominate a council of five"<sup>30</sup> จนกระทั่งปลายรัชกาลอิทธิพลของตระกูลบุญนาคมิไคล่คลงเลย เซอร์ แฮร์รี ออด เจ้าเมืองสิงคโปร์ ซึ่งเข้ามาเมืองไทยใน พ.ศ. 2411 อันเป็นปีสุดท้ายแห่งรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงอำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ว่า "ท่านมีอำนาจอิทธิพล เพราะเป็นที่ถูกพระอัยยาศัยของพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ทรงจักทำอะไรก่อนที่ท่านลงความเห็นพ้องควาย"<sup>31</sup>

ฐานะอันมั่นคงของขุนนางตระกูลบุญนาคไม่เพียงแต่เกิดขึ้นจากฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น หากการที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เป็นหนึ่งในชนชั้นนำที่มีความรู้ความเข้าใจวิทยาการและวัฒนธรรมตะวันตกเป็นอย่างดี เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สนับสนุนให้ขุนนางผู้นี้ได้รับการยกย่องจากชาวตะวันตกกว่ามีความรอบรู้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว<sup>32</sup>

ดังนั้นจะพบว่าฐานพระราชอำนาจทั้งกำลังคนและเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่อาจจะเทียบเคียงกับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและของขุนนางตระกูลบุญนาค ยิ่งกว่านั้นพระองค์ยังทรงประสบปัญหาในการแสดงให้เห็นว่าทรงมีบุคลิกภาพดี และทรงมีความสามารถเหมาะสมแก่การเป็นผู้นำของรัฐอีกด้วย



<sup>30</sup> Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam vol. II (London : Oxford University Press, 1969), p. 268.

<sup>31</sup> กรมศิลปากร, "จดหมายเหตุเสด็จหัวากอ" ประชุมพงศาวดารภาคที่ 19 เล่ม 13 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 30-31.

<sup>32</sup> William L. Bradley, Siam Then (California : William Carey Library, 1981), p. 40.

ปัญหาในการควบคุมชนชั้นนำทางการเมือง

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีฐานพระราชอำนาจจำกัด ทำให้ทรงประสบปัญหาที่ไม่ทรงสามารถควบคุมชนชั้นนำทางการเมืองอันได้แก่เจ้านายและขุนนางอย่างมีประสิทธิภาพมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้ว่าแม้ในปลายรัชกาลยังทรงมีพระราชปรารภถึงปรากฏการณ์สามัญในการที่ขุนนางเจ้าพนักงานสามารถกระทำการโดยมิได้กราบบังคมทูล พระราชปรารภถึงกล่าวถึงซึ่งถึงการใช้อำนาจโดยพลการในการใช้ตราราชการเพื่อสั่งการต่าง ๆ ในหัวเมืองทั้ง ๆ ที่เป็นการ "เกณฑ์" และการ "เร่งรัด" ยิ่งกว่านั้น ยังเป็นที่เข้าใจในหัวเมืองต่าง ๆ ว่ามาตรการเหล่านี้เป็นพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งเกิดการเล่าลือว่า "แผ่นดินทุกวันนี้ไม่เหมือนแผ่นดินก่อน ๆ <sup>กลับไป</sup> พุคก็กลับมาเอาจริงไม่ได้"<sup>33</sup> บางครั้งชนชั้นนำเหล่านั้นหลีกเลี่ยงที่จะปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ ดังจะเห็นได้ว่าคณะทูตไทยที่ไปฝรั่งเศสไม่ถวายหนังสือกราบบังคมทูลขอราชการตามที่ทรงมีพระราชดำรัสสั่งไว้<sup>34</sup> นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบปัญหาในการควบคุมให้เจ้านายและขุนนางปฏิบัติตามกฎหมายที่ทรงประกาศใช้ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส พ.ศ. 2409 ตอนหนึ่งว่า

...ก็เมื่อในหลวงบังคับบัญชานี้ ท่านผู้เป็นใหญ่เป็นอธิปัตย์ในแผ่นดินปัจจุบันนี้เกี่ยวนี้ไม่เห็นช่วยไม่ทำตาม...ท่านไม่ตองกลัวตองเกรงใจเจ้าแผ่นดิน ท่านก็ทำสบายใจตามตื้นตื้นอย่างเจ้าอั้งวะคืนพระลังกา ฤๅที่นวาสนาตัว ท่านเองเห็นว่าในหลวงชักไม้โคกตองยอมตามแล้วท่านก็ทำไปตามสบายใจท่าน แดพวกพระองค์เจ้าเล็กนอยพลอยไม่เกรงกลัวพระราชบัญญัติในหลวงคิดลงไปต่าง ๆ หลายอย่างหลายประการหลายครั้งหลายหน<sup>35</sup>

<sup>33</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิจิตรชลธี พ.ศ. 2404", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 330-331.

<sup>34</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 642-644.

<sup>35</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส พ.ศ. 2409", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 203.

ยิ่งกว่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังต้องทรงระมัด  
ระวังมิให้การดำเนินงานของพระองค์ไปกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของเจ้านาย  
และขุนนางที่มีอำนาจ ความข้อนี้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในพระบรมราโชวาทที่  
พระราชทานแก่ข้าหลวงที่ออกไปสักเลขหัวเมืองใน พ.ศ. 2398 ตอนหนึ่งว่า  
"ถ้าเจ้านายที่มีกรมหรือเสนาบดีผู้ใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง  
นับถือว่าเป็นผู้ใหญ่ ก็ให้แม่กองทูลหรือว่าเรียนชี้แจงแบ่งหนักให้เป็นเบา แบ่งมาก  
ให้เป็นน้อย แต่พอไต่ราชการ อย่าให้เสียผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย"<sup>36</sup>

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชดำริว่า การที่  
พระองค์ไม่ทรงสามารถควบคุมเจ้านายและขุนนางซึ่งเป็นกลไกของระบบราชการ  
ได้อย่างใกล้ชิด ทำให้ระบบราชการขาดประสิทธิภาพ เช่น เจ้าหน้าที่ไม่ใส่ใจใน  
การรักษากฎหมายให้มีผลบังคับใช้<sup>37</sup> กระบวนการยุติธรรมขาดความเที่ยงธรรม  
เพราะการนำเอาเรื่องส่วนตัวมาเกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดี<sup>38</sup> หรือเมื่อผู้อยู่ใต้  
อุปถัมภ์ของเจ้านายและขุนนางออกไปแสวงหาผลประโยชน์ในหัวเมืองต่าง ๆ โดย  
มิชอบด้วยกฎหมาย เจ้านายที่ท้องถิ่นไม่สามารถจัดการดำเนินคดีได้<sup>39</sup>

<sup>36</sup> กรมศิลปากร, "พระบรมราโชวาทข้าหลวงออกไปสักเลขหัวเมือง",  
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร :  
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2528), หน้า 108.

<sup>37</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คำพิพากษาเรื่องตักทุ่นล้อมวง",  
ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ในงานฉาบปณิก  
ศพ นางบัว วิมานวัชร (พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมรุ่งเรือง, 2501), หน้า 130.

<sup>38</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ หมูธรรมคดี เลขที่ 10 มัคที่ 75 กุ 107  
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4.

<sup>39</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องข้าเจ้าแย้งบ่าวนายแรงข่มเหงราษฎร",  
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404 พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร :  
คุรุสภา, 2528), หน้า 202.

ปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสามารถปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในการปกป้องคุ้มครองและดูแลทุกข์สุขของราษฎรได้ อย่างสมบูรณ์ จะพบว่าใน พ.ศ. 2401 ชุมนางบางคนฉวยโอกาสจากการที่ราษฎรส่วนใหญ่ไม่รู้หนังสือแอบอ้างคำสั่งปลอมเพื่อแสวงหาผลประโยชน์<sup>40</sup> นอกจากนั้นใน พ.ศ. 2406 มีเจ้าภานายอากรแอบอ้างคำสั่งของเจ้านายหรือขุนนางที่มีอำนาจออกไปเรียกเก็บภาษีเกินอัตราหรือกักขังข่มเหงราษฎรตามหัวเมือง<sup>41</sup> อีกกรณีหนึ่งคือกรณีที่เจ้าเมืองก๊กซู่ครีคริราษฎรทำให้ราษฎรต้องอพยพหนีไปอยู่ที่อื่น<sup>42</sup> จากปัญหาทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วชี้ให้เห็นว่าการควบคุมเจ้านายและขุนนางเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยุคที่มีความสำคัญต่อเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

#### ปัญหาในการควบคุมคณะสงฆ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักดีว่าคณะสงฆ์มีความสำคัญในสังคมไทย เพราะสงฆ์มีหน้าที่เป็นผู้รักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนา<sup>43</sup> ทั้งยังได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีความรู้เทียบเท่าปราชญ์<sup>44</sup> สงฆ์จึงเป็นครูที่ราษฎรไปศึกษาร่ำเรียนด้วย<sup>45</sup>

<sup>40</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404, หน้า 2.

<sup>41</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศห้ามไม่ให้เชื้อถือข้าราชการเก่านอกตำแหน่ง", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 147-148.

<sup>42</sup> เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, "ประกาศว่าด้วยเงินเป็นเจ้าเมือง", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์เคลิแมล์, 2478), หน้า 7.

<sup>43</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ หมู่ธรรมคดี เลขที่ 13 มัคที่ 75 ฐู 107 พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 4 ว่าด้วยมีบุคคลบางพวกอาศัยพระพุทธศาสนา.

<sup>44</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ หมู่ธรรมคดี เลขที่ 13 มัคที่ 75 ฐู 107 พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 4 ว่าด้วยมีบุคคลบางพวกอาศัยพระพุทธศาสนา.

<sup>45</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชกิจจานุเบกษา (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การในพระบรมมหาราชวัง, 2434), หน้า 3.

คุณสมบัติเหล่านี้ทำให้สงฆ์มีความใกล้ชิดและมีอิทธิพลต่อความคิดและการรับรู้ของราษฎร  
ในทางการ เมืองคณะสงฆ์เป็นผู้ให้คำอธิบายและถ่ายทอดความคิดเรื่องความชอบธรรม  
ของพระมหากษัตริย์ต่อคนในสังคม อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์อาจเป็นภัยแก่พระมหากษัตริย์  
ได้เช่นกันหากสงฆ์ให้คำอธิบายความชอบธรรมแก่บุคคลอื่น เช่นใน พ.ศ. 2407 อ้าย  
โนรีที่เคียบวชที่วัดเทพศิคารามได้อ้างพุทธทำนายและแอบอ้างเป็นนักงศ์อิมสะสมผู้คน  
ก่อกบฏที่พระนครหลวงและพระนครธม เมืองเขมร<sup>46</sup>

นอกจากนี้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดปัญหา  
ใหม่เกี่ยวกับคณะสงฆ์คือ การติดต่อกับตะวันตกก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายประการ  
ที่รัฐจำต้องสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ราษฎร แต่บางครั้งสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดกับ  
ประชาชนกลับสร้างปัญหาแก่รัฐเพราะถ่ายทอดความคิดความเข้าใจที่ผิดแก่ราษฎร  
ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ สงฆ์ให้ข่าวแก่ประชาชนว่าราชทูตไทยที่ไปอังกฤษถูกอังกฤษจับ  
ไปขังหรือเอาไปขายให้ญวน และใน พ.ศ. 2401 สงฆ์ได้ก่อให้เกิดการเล่าลือว่า  
อังกฤษมาหลอกซื้อข้าวจากไทยเอาไปทิ้งทะเล หรือเอาข้าวนั้นไปขายให้ญวน<sup>47</sup>  
คำเล่าลือเหล่านี้ย่อมมีผลกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจของรัฐที่มีการค้ากับตะวันตกและ  
มีผลต่อสัมพันธภาพระหว่างไทยกับอังกฤษด้วย

สัมพันธภาพระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคณะสงฆ์ยัง  
เป็นปัจจัยเสริมให้พระองค์ทรงแสวงหาวิธีการควบคุมคณะสงฆ์ กล่าวคือ การที่  
พระองค์ทรงตั้งสงฆ์คณะธรรมยุตขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว  
และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ทรงตั้งพระราชหฤทัยแน่วแน่ที่จะสนับสนุนคณะธรรมยุตอยู่<sup>48</sup>

<sup>46</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศการเล่าถากันว่าพระพุทธรูปทำนายเกิดขึ้นที่เมือง  
เขมร", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 212-213.

<sup>47</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศบอกนำฝนต้นข้าวและห้ามมิให้ลือการผิด ๆ",  
ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2405, หน้า 58.

<sup>48</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมุ่จกหมายเทศุรชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 1  
ประกาศเรื่องวิสุคามสีมารักคิริทศเทพ.

ได้ก่อให้เกิดความหมางเมินระหว่างพระองค์กับคณะสงฆ์ เช่น สงฆ์มหานิกายไม่เคยมา  
เข้าเฝ้าพระองค์เลย ทั้ง ๆ ที่มีก็จะเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว  
อยู่เสมอ ๆ<sup>49</sup>

ด้วยเหตุที่คณะสงฆ์มีความสำคัญในสังคมและสามารถบั่นทอนเสถียรภาพของ  
พระมหากษัตริย์ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีสัมพันธภาพ  
ที่ราบรื่นกับคณะสงฆ์ ทำให้พระองค์ต้องทรงพยายามนำเอาคณะสงฆ์เข้ามาอยู่ภายใต้การ  
ควบคุมของพระองค์

### ระบบไพร่และความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร

แม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดความ  
เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบไพร่ เช่น การขยายตัวของการค้าทางทะเล  
และการค้ากับตะวันตก อันส่งผลให้ระบบไพร่มีความยืดหยุ่นขึ้น<sup>50</sup> ประกอบกับมีการนำ  
เอาการจ้างแรงงานคือแรงงานจีนมาใช้แทนแรงงานเกณฑ์<sup>51</sup> กระนั้นพระบาทสมเด็จพระ  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสามารถยกเลิกระบบไพร่ได้ เพราะรัฐขาดเงินทุนที่จะ  
นำมาจ้างแรงงาน<sup>52</sup> และทรงตระหนักว่าทั้งมูลนายและไพร่ยังคุ้นเคยกับระบบนี้กล่าวคือ  
มูลนายไม่มีเงินเบี้ยหวัดเพียงพอที่จะมาใช้จ้างคนมาทำงานให้ หากยกเลิกระบบไพร่  
จะสร้างความไม่พอใจแก่มูลนายและอาจก่อกบฏได้ ส่วนไพร่ก็คุ้นเคยกับการคอยรับ



<sup>49</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมู่ธรรมคดี พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 4 คัด  
พระราชนิพนธ์ว่าด้วยเรื่องหลักพระศาสนา เลขที่ 6 มัคที่ 75 คู่ 107.

<sup>50</sup> นันทิยา สว่างวุฒิชธรรม, "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์"  
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์  
มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 119-214.

<sup>51</sup> นันทิยา สว่างวุฒิชธรรม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 203-216.

<sup>52</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมู่จดหมายเทศร์รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219 เลขที่ 98  
หนังสือเรื่องเชิญกระแสดพระราชาธิบดีปรึกษาข้าราชการผู้ใหญ่เรื่องไพร่หลวง.



การอุปถัมภ์และความคุ้มครองจากมูลนาย<sup>53</sup> กึ่งพระบรมราชาธิบายว่า

...ถ้าหากว่าในหลวงจะประกาศว่าใคร ๆ ที่เป็นบ่าวไพร่มาแต่ก่อนให้หยุด  
ตอน...จากนายใหญ่หมื่นอยู่ในถิ่นฐานบ้านเรือนทั้งปวง อย่าให้มีใครเรียกตัว  
มาไซ้ ถ้าผู้ที่จะไซ้ไพร่ใหญ่จูงเอา ถ้าจะประกาศดังนี้เห็นเจ้านายขุนนางทั้ง  
แผ่นดินก็จะไม่ยอม มีแต่ไพร่ที่โคฟงคำประกาศ ดังนี้ก็เหมือนจะยินดีเป็นอันมาก  
ก็แต่ใจไพร่ - ไทยหาเป็นทั้งชายยุโรปไม ตัวเป็นไพร่ก็อยากขึ้นเป็นนายมุ่งหมาย  
อยู่เป็นนิตยว่าเมื่อไร เจาขุนมูลนายของตัวจะเป็นใหญ่เป็นโตจะโคมียศเป็นนาย  
คนอื่นต่อไป ก็เมื่อเป็นดังนี้ถ้ามีคำประกาศไปดังนี้ เจาขุนมูลนายที่ไม่เห็นด้วย  
คำประกาศนี้แล้วจะไปเกลี้ยกล่อมบ่าวไพร่มา เขาก็กับตัวควยปฏิญญาว่าเป็นใหญ่  
ในแผ่นดินแล้วจะตั้งให้เป็นมูลนายผู้ต่อไปเป็นอันมากเหมือนอย่างเก่า ...<sup>54</sup>

การคงอยู่ของระบบไพร่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
ไม่ทรงสามารถควบคุมประชาชนได้โดยตรง เพราะระบบอุปถัมภ์ระหว่างมูลนายกับไพร่  
ทำให้ไพร่มีความใกล้ชิดผูกพันกับมูลนายของตนมากกว่าพระมหากษัตริย์ คือ มูลนายเป็น  
ผู้ดูแลคุ้มครองและเป็นตัวกลางระหว่างไพร่กับรัฐ เช่น ไพร่จะต้องร้องทุกข์ผ่านมูลนาย<sup>55</sup>  
นอกจากนี้ในรัชสมัยนี้เจ้านายและขุนนางต่างก็มีอิทธิพลและอำนาจ พระบาทสมเด็จพระ  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่ทรงมีพระราชอำนาจเหนือไพร่โดยตรงได้เท่ากับมูลนาย  
เช่น พระองค์ไม่ทรงสามารถนำเอาไพร่สมมาอุทิศเป็นข้าพระปฐมเจดีย์โดยไม่ได้รับความ  
ยินยอมจากมูลนายมาก่อน<sup>56</sup> ทั้งนี้รวมไปถึงกรณีที่พระองค์ไม่ทรงสามารถดูแล

<sup>53</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 344  
เรื่องพระราชวินิจฉัยข้างเผือกและข้างเนียม และ หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเหตุ  
รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82 เรื่องความเล้าลือ 3 ประการ.

<sup>54</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 82  
เรื่องความเล้าลือ 3 ประการ.

<sup>55</sup> ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-  
2416 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิเศษ, 2521), หน้า 177.

<sup>56</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช  
เลขที่ 64 จกหมายว่าควยอุทิศไพร่เป็นข้าพระปฐมเจดีย์.

ความเป็นอยู่และทุกข์สุขของไพร่หลวงใค้อย่างทั่วถึงทำให้เกิดปัญหาไพร่หลวงถูกใช้แรงงานอย่างหนัก<sup>57</sup> เหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงจำเป็นต้องทรงปรับปรุงระบบควบคุมคนและต้องทรงแสวงหาวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับราษฎรที่ใกล้ชิดกว่าเดิม

#### การคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตก

นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มหาอำนาจตะวันตกได้ให้ความสนใจเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยการล่าอาณานิคม เช่น อังกฤษทำสงครามกับพม่า และฝรั่งเศสเข้าไปแทรกแซงในเวียดนาม หรือได้มีชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อกับค้าขายและเผยแพร่ศาสนาในไทย ชาวตะวันตกเหล่านี้ไม่พอใจระบบการค้าผูกขาด<sup>58</sup> และกฎหมายของไทยจึงเรียกร้องให้มีการทำสัญญาทางการค้าและขอสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจากไทย

การทำสนธิสัญญาเบาริง และสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับชาติตะวันตกอื่น ๆ ทำให้ไทยต้องแก้ไขระบบการค้าและต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต กรณีนี้นำไปสู่ปัญหาที่รัฐบาลไทยไม่สามารถควบคุมกิจกรรมของชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในไทยใค้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระทัยที่หมอบริคเลย์ลงตีพิมพ์เสนอให้ปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกเพราะทรงมีพระราชดำริว่าไทยยังไม่พร้อม แต่พระองค์ไม่ทรงสามารถจัดการกับหนังสือพิมพ์

<sup>57</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 98 หนังสือเรื่องเสด็จพระราชดำเนินมานางศิลา.

<sup>58</sup> คุรายละเอียคใน ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 152-158 และ Constance M. Wilson, "State and Society in The Reign of Mongkut, 1851-1868 : Thailand on the Eve of Modernization", (Ph.D. Dessertation, Cornell University, 1970), p. 196 .

อย่างเด็ดขาดด้วยเกรงจะละเมิดข้อตกลงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต<sup>59</sup>

ยิ่งกว่านั้นสัญญาในลักษณะเดียวกับที่ไทยทำกับชาติตะวันตกอื่น ๆ ยกเว้น อังกฤษ ไม่มีการอธิบายรายละเอียดของสัญญาไว้ การแก้ไขหรือเพิ่มเติมสัญญาทำได้ ยากเพราะทางไกล การเดินทางลำบากงสุลแต่ละชาติจึงถือโอกาสตีความสัญญา ต่าง ๆ กันตามผลประโยชน์ที่ต้องการทำให้ไทยเสียเปรียบมาก<sup>60</sup> ไทยจึงจำเป็นต้อง ปรับปรุงและแก้ไขกฎหมายใหม่ให้รับกับสถานการณ์ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

...ในการบางสิ่งบางอันที่ในกรุงเทพฯ ที่มีมาแต่ก่อนยังไม่เคยมีไม่เคยประพฤติ ยังไม่มีกฎหมายสำหรับจะบังคับจับเขาไม่ผิด คักสินสันนิษฐานเป็นแน่ไม่ใคร่ บานเมืองฝ่ายสยามบุรีนั้นก็ติดต่อกับบ้านเมืองอื่นใหญ่ ๆ ที่มีอำนาจมาก ที่มีลูกค้า เขามาระคนปะปนอยู่อาศัยและทำกิจการต่าง ๆ ... ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยามเป็น เจ้าของเมืองเป็นศูนย์กลางอยู่ทุกซาวต่างประเทศ เมื่อมีเหตุใด ๆ ขึ้นกงสุล เมืองนั้น ๆ ก็มาตุอาแกผู้ครองฝ่ายสยาม การลงสิ่งให้เห็นชอบด้วยไม่สงสัยก็ ว่าจะตามไป... ที่ไม่เข้าใจนักจะคักสินสันนิษฐานยากนักเพราะไม่มีกฎหมายฝ่าย สยาม แลคว้อย่างเมืองนี้แลเมืองอื่นเป็นที่อาจ...<sup>61</sup>

<sup>59</sup> หอพระสมุควชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 357 เรื่องถามหมอปปลัดเลวาทธรรมเนียมอเมริกันที่เรียกว่า ลิวลียเซค.

<sup>60</sup> หอพระสมุควชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 21 แต่งตั้งมิคเทรอฟวอลเป็นหลวงสยามนครราชที่ป็นกงสุลสยาม ณ เมืองร่างกุ้ง และ ประกาศเรื่องสยามมีสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ.

<sup>61</sup> หอพระสมุควชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 357 เรื่องถามหมอปปลัดเลวาทธรรมเนียมอเมริกันที่เรียกว่า ลิวลียเซค.

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เป็นผลตามมาจาก การปรับตัวให้สอดคล้องกับการรับอารยธรรมตะวันตกมาใช้คือ การธำรงรักษาความเป็นไทย<sup>62</sup> เพื่อไม่ให้คนไทยเกิดความรู้สึกสูญเสียเอกลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าในเวลานั้นความเป็นคนไทยชาวสยามกำหนดขึ้นจากเกณฑ์กว้าง ๆ คือคนทุกเชื้อชาติทุกศาสนาที่ตั้งถิ่นฐานท่ามาหากินอยู่ในพระราชอาณาจักร<sup>63</sup> ในยามที่สังคมต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงมาก คุณสมบัติเช่นนี้จึงไม่เพียงพอแก่การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวในรัฐได้

<sup>62</sup>นักประวัติศาสตร์ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับอิทธิพลของตะวันตกที่มีต่อสำนักถึงความเป็นไทยต่างกันไป เช่น เควิก เค. วัลลาจ กล่าวไว้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่เกิดความคิดว่าการรับวัฒนธรรมตะวันตกเป็นภัยต่อเอกลักษณ์ของไทย แต่ความรู้สึกนี้เริ่มขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn, (New Haven and London : Yale University Press, 1969), p. 381, 180-181).

ส่วน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การเผชิญหน้ากับตะวันตกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้เกิด "ปัญหาวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์" ค่ายชนชั้นนำของไทยเกิดสำนึกว่าวิถีชีวิตและธรรมเนียมหลายอย่างของไทยล้าสมัย จึงเกิดการแสวงหาเอกลักษณ์ไทยที่สามารถเชิดชูเกียรติยศของสังคมและเกิดความตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, "200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า", ศิลปวัฒนธรรม 7 : 4 (กุมภาพันธ์, 2529) : 106-107).

<sup>63</sup>ดูพระบรมราชาธิบายถึงเกณฑ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการกำหนดความเป็นคนไทยจาก กรมศิลปากร, "ประกาศว่าค่ายเขตที่ฝรั่งเช่าหรือซื้อได้", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 139 และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสพระราชทานราชทูตเมืองโปรตุเกส จ.ศ. 1220", พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศต่าง ๆ ภาค 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2501), หน้า 22.

ปัญหานี้เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจากการที่คนไทยบางส่วนไม่ตระหนักถึงการมีฐานะเป็นพลเมืองและความสำคัญของการเป็นพลเมืองไทย เช่น มีคนไทยยอมขว้นเปี้ยเป็นคนจีนเพื่อแลกกับสิทธิที่จะได้สูบฝิ่นตามกฎหมาย แม้ว่าการกระทำเช่นนี้จะทำให้ถูกสกัดจากความเป็นพลเมืองไทยเสียสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายไทยก็ตาม<sup>64</sup> นอกจากนี้การที่รัฐไทยมีคนหลายเชื้อชาติอาศัยปะปนกันทำให้คนไทยคุ้นเคยต่อการแลกเปลี่ยนและรับวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในรัฐมาไซ้ เช่น ในการเทศน์มหาชาติมีการเทศน์ทั้งแบบของลาว เขมร มอญ และพม่า<sup>65</sup> ดังนั้นเมื่อมีการติดต่อกับชาวตะวันตกจึงไม่เป็นการยากที่คนไทยจะยอมรับสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของตะวันตกมาไซ้ เช่น การนำเอาไม้กางเขนหรือเหรียญเงินซึ่งมีรูปกษัตริย์ตะวันตกมาทำเป็นเครื่องประดับ<sup>66</sup> หรือนำเงินตะวันตกมาไซ้แลกเปลี่ยนซื้อสินค้าแทนเงินไทย<sup>67</sup>

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่าในภาวะที่ไทยจำเป็นต้องรับเอกลักษณ์บางอย่างของตะวันตกมาไซ้ก็ยังคงมีความจำเป็นต้องรักษาเอกลักษณ์ของสังคมไทยเอาไว้เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ดังปรากฏในพระบรมราชาธิบายถึงเหตุที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีโสกันต์ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ใน พ.ศ. 2408 ว่า หากไม่ทรงรักษาประเพณีนี้ไว้

<sup>64</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเทศน์กาลที่ 4 จ.ศ. 1231 เลขที่ 53 พระราชบัญญัติห้ามข้าราชการไม่ให้สูบฝิ่นและตั้งเจ้าภาษี.

<sup>65</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศห้ามมิให้เล่นแอ่วลาว", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 290.

<sup>66</sup> หอพระสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุเทศน์กาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 102 ประกาศเรื่องห้ามมิให้ราษฎรเอาเงินเหรียญหรือฝรั่งอังกฤษมาประดับตกแต่ง.

<sup>67</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศเรื่องเงินทำอัฐรูปปลอม", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 286-287.

...ท่านผู้รู้ชนบุรุษนิยมโบราณก็มีความเสียใจว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับถือการต่างประเทศมากมาเลิกละทิ้งการธรรมเนียมโบราณเสียสิ้นจนยาก ควรจะคงรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณีไว้ไม่ให้เสื่อมสูญจึงจะชอบ...<sup>68</sup>

จะพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญกับปัญหามากมายได้แก่ ปัญหาเฉพาะพระองค์คือการขาดฐานพระราชอำนาจที่มั่นคง และการจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ขณะเดียวกันการคุกคามของชาติตะวันตก ทำทลายต่อพระปรีชาสามารถในการแก้ปัญหาของพระองค์ ดังนั้นพระองค์จึงทรงเร่งรีบแก้ไขปัญหาเหล่านี้ทันทีที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงแก่พระราชบัลลังก์

ศูนย์วิทยพัชยากร  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>68</sup> กรมศิลปากร, "ประกาศพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, หน้า 336.